

מכון הדר

MECHON HADAR

מה מורה המן על מציאות החיים בארץ כנען

ר' אביטל הוכשטיין – hochstein@hadar.org

פרשת עקב, תשע"ז

אחד הפסוקים שמרגשים אותי ביותר בספר יהושע, הוא תיאור הפסקת ירידת המן עם הכניסה לארץ:

יהושע, ה, י"ב

וַיִּשְׁפֹּת הַמָּן מִמַּחֲרַת בְּאַכְלָם מֵעֵבֹר הָאָרֶץ וְלֹא־הָיָה עוֹד לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל מִן וַיֹּאכְלוּ מִתְּבוּאֹת אֶרֶץ כְּנָעַן
בְּשָׁנָה הַקֵּיא¹

אני מדמינת את ישראל, שהיו קמים מדי בוקר ומוצאים את מזונם בחוץ, מתעוררים יום אחד בארץ כנען למציאות חדשה, מציאות בה לכאורה אוכל - אין. התיאור הוא ניטרלי למדי, ואינו חושף מטען רגשי – לא את התחושות עם קבלת המן, ולא את הימים הראשונים עם הפסקתו. פרשתנו חושפת תפיסה אחת של חוויית המן, שיש בה גם ללמד על מהות החיים בארץ בעידן שלאחר תקופת המדבר והמן.

משה בדבריו בספר דברים אמנם מכוון אל העתיד, אולם כזכור, הוא עושה זאת לא פעם על ידי עיון בעבר. בפרשתנו הוא מזכיר את שגרת היום יום בארבעים שנות הקיום במדבר:

¹ ותודה לאבי מורי שאול הוכשטיין שהפנה את תשומת ליבו לפסוק זה בהפטרות מנחה בט' באב.

דברים, ה, ב' – ה'

וְזָכַרְתָּ אֶת-כָּל-הַדְרֹךְ אֲשֶׁר הוֹלִיכָה ה' אֱלֹהֶיךָ זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה בַּמִּדְבָּר לְמַעַן עֲנִתָּהּ לְנִסְתָּהּ לְדַעַת
אֶת-אֲשֶׁר בְּלִבָּבָהּ הִתְשַׁמֵּר מִצֻּרָתוֹ אִם-לֹא: וַיַּעֲנֶה וַיִּרְעַבְהָ וַיִּאֲכַלְהָ אֶת-הַמֶּן אֲשֶׁר לֹא-יָדְעֶתָ וְלֹא
יָדְעוּ אֲבֹתֶיךָ לְמַעַן הוֹדִיעָךָ כִּי לֹא עַל-הַלֶּחֶם לְבַדּוֹ יִחְנֶה הָאֱלֹהִים כִּי עַל-כָּל-מוֹצֵא פִי-ה' יִחְנֶה הָאָדָם:
שִׁמְלַתָּהּ לֹא בְּלִתָּהּ מֵעֲלִיָּהּ וְרִגְלָהּ לֹא בַּצִּקָּה זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה: וַיְדַעְתָּ עִם-לִבָּבָהּ כִּי כָּאֲשֶׁר יִסָּר
אִישׁ אֶת-בְּנוֹ ה' אֱלֹהֶיךָ מִיִּסְרָךָ:

התיאור הוא קשה, שכן חוויית המדבר מתוארת כעינוי וכניסיון הכולל ייסורים. אכילת המן אינה מתוארת באופן חיובי, כפי שהיינו מצפים אולי ממציאות שבה מסופקים כל צרכינו, אלא להפך - כעינוי וכרעב. ברצוני להתמקד בתיאור המן, לעמוד על ממד העינוי שבו, ומתוך כך לחשוב על המציאות העומדת מנגד, על מנת להבין את הפוטנציאל הטמון במעבר מן המדבר אל ארץ ישראל.

התנאים והאמוראים מציעים הצעות שונות בנוגע לטיבו של העינוי המוזכר בפסוקים. הצעה אחת היא שהמן, אף שהיה מזין, השאיר את האוכלים אותו רעבים. הצעה זו עולה מתוך השוואה בין המילה "עינוי" כפי שהיא עולה בהקשר של יום כיפור – שם היא מובנת כצום, ולכן כרעב, לבין האזכור שלה בהקשר של המן:

תלמוד בבלי יומא עד:

דבי רבי ישמעאל תנא: נאמר כאן (בהקשר של יום כיפור) ענוי, ונאמר להלן ענוי. מה להלן ענוי רעבון - אף כאן ענוי רעבון

בשם ר' אמי או ר' יוסי מוצע הסבר אחר:

תלמוד בבלי יומא עד:

'המאכילך מן במדבר למען ענותך'... אינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו פת בסלו

המן כידוע ירד כל יום – ואסור היה על ישראל לשמור ממנו ליום המחרת. אגירה כזו לא הייתה רק אסורה אלא בלתי אפשרית, שכן מן שנשאר מיום המחרת הבאיש והתקלקל. ישראל, אם כן, חיו

במציאות שהמן ניתן להם בכל יום – אולם בכל יום נותרו הם בלא פת בסלם, ולא הייתה להם השפעה על הימצאות הפת ביום הבא. הם היו תלויים בגורם חיצוני לשם סיפוק מזונם.

יש המבינים הסבר זה כסיבה שבגינה, על אף אכילת המן, המשיכו ישראל להיות רעבים: משום שחיו במציאות של תלות תמידית. הרעב כאן אינו מצב פיזיולוגי גרידא, אלא הוא ביטוי לדאגה, לחשש. לעומתם, יש המבינים הסבר זה כאיפיון העינוי עצמו שחוו ישראל: התלות וחוסר העצמאות הם-הם העינוי. כך או כך, מציאות של תלות וחוסר עצמאות מובנת לפי בעל מדרש זה כמציאות של עינוי. ומה שמפתיע במיוחד, הוא שהדבר נכון גם ביחסים שבין בני אדם לבין האל.

במדרשים על המן ניכר שהוא נתפס כבעל סגולות רבות ושונות – אולם הסגולות הללו מייצרות מציאות של תלות מתרחבת והולכת בו, לא רק לצורכי תזונה אלא גם לתחומים אחרים. כך למשל, מתואר כי המן שימש כאמצעי שיפוט:

תלמוד בבלי יומא עה.

תניא, רבי יוסי אומר: כשם שהנביא היה מגיד להם לישראל מה שבחורין ומה שבסדקין, כך המן מגיד להם לישראל מה שבחורין ומה שבסדקין. כיצד? שניים שבאו לפני משה לדין, זה אומר: עבדי גנבת, וזה אומר: אתה מכרתו לי. אמר להם משה: לבוקר משפט. למחר אם נמצא עומרו בבית רבו ראשון - בידוע שזה גנבו, אם נמצא עומרו בבית רבו שני בידוע שזה מכרו לו

לפי מיקום המן ידעו אם נגנב העבר או נמכר. על אף שניתן לשמוע בתיאורים אלו מציאות אידאלית, שסיפקה ודאות מוחלטת בנוגע לתהליך השיפוטי ופסיקותיו, הרי שלפי בעל המדרש, בעיני רוחו של משה, הדובר ערב הכניסה לארץ, גם בתכונות הללו, המנתקות את המעשה השיפוטי משיקול הדעת האנושי, יש ממד של עינוי.

מהו הקשר החלופי שבין אלוהים לאדם שמציע משה? כיצד נראה קשר מסוג אחר, שאינו מתאפיין בתלות מוחלטת? בפסוק ישנו רק רמז לכך. בדברי משה בספר דברים מוצגת גם תכליתו החינוכית של המן:

דברים ח, ג'

וַיַּעֲבֹד וַיַּרְעִבֵהוּ בַּאֲכֻלָּהוּ אֶת־הַמֶּן אֲשֶׁר לֹא־יָדָעַתָּ וְלֹא יָדָעוּן אֲבֹתָיִךְ לְמַעַן הוֹדִיעֲךָ פִּי לֹא עַל־הַלָּחֶם
לְבַדּוֹ יִתְּנָה הָאֱלֹהִים פִּי עַל־כָּל־מוֹצֵא פִּי־הָ יִתְּנָה הָאֱלֹהִים

המן מלמד כי הוא עצמו, כמו כל אוכל ולחם, איננו מספיק, הוא עצמו מותיר את האדם במציאות של עינוי ורעב, ישנו צורך גם ב'מוצא פי ה'.

אולם, איזו מערכת יחסים מציעה מציאות חיים על פי 'מוצא פי ה'?" לכאורה, זוהי מהותו של המן: מקורו מן השמיים, מקורו מן האל, הוא מתקבל על ידי בני האדם החיים באמצעותו ועל פיו. מהו, אם כן, ההבדל בין המן לבין מוצא פי האלוהים?

בישעיהו נמצא דימוי למציאות החיים על פי 'מוצא פי ה':

ישעיהו נה, י' – י"א

כִּי פֶאֱשֶׁר יִרְדּוּ הַגְּשָׁם וְהַשֶּׁלֶג מִן־הַשָּׁמַיִם וְשִׁלְמָה לֹא יָשׁוּב כִּי אִם־הִרְוָה אֶת־הָאָרֶץ וְהוֹלִיכָהּ וְהִצְמִיחָהּ
וְנָמְו זָרַע לִזְרַע וְלָחֶם לֶאֱכֹל: כֵּן יִתְּנָה דְבַר־יְיָ אֲשֶׁר יֵצֵא מִפִּי לֹא־יָשׁוּב אֵלַי רִיקָם

הדימוי לדבר האלוהים הוא גשם ושלג היורדים מן השמיים. זהו דימוי המזכיר אמנם את המן היורד אף הוא מן השמיים, אך מה שמעניין הוא התוצאה של ירידתם: האדמה רווה מהגשם, ובעקבות כך מצמיחה ונותנת. השמיים מספקים גשם הנקלט באדמה, וכך היא עצמה נהיית פעילה. האדמה הרווייה מייצרת לבסוף עץ וצמחייה, שכיוון גדילתם הוא כלפי השמים.

כעת ניתן לפנות חזרה לדברים היוצאים מפי האלוהים. גם הם אינם שבים אל האלוהים כלעומת שבאו, אלא נקלטים אצל האדם ומניעים לפעולה שבאמצעותה יכול האדם להתקדם, לצמוח, ולקיים עם אלוהיו קשר הדדי ומתמשך. כך מצטיירת מציאות שונה מזו של המן: מציאות שבה האל מעניק לאדם, אך זוהי נתינה שאינה גוזלת ממנו את עצמאותו אלא מניעה אותו לפעולה, לפיריון וליצירתיות -

שכיוונם כלפי שמיים. בניגוד למן המייצר תלות הרי שמציאות החיים בארץ, מציאות החיים על פי מוצא פי האלוהים היא מציאות של עצמאות, בגרות.

והפסוקים בישעיהו כוללים גם תיאור של המצב הרגשי הרווח כאשר מה שיוצא מפי האלוהים מצליח בשליחותו; או אז נמצאים האדם, כמו גם הטבע כולו, במצב של שמחה: "כִּי-בְשִׂמְחָה תֵצֵאוּ, וּבְשָׁלוֹם תִּוָּבְלוּ; הִקְרִים וְהִגְבַּעוֹת, יִפְצְחוּ לְפָנֵיכֶם רְנָה, וְכָל-עֲצֵי הַשָּׂדֶה, יִמְחָאוּ-כָף" (ישעיהו נה, י"ב).